

Comparative Study of Turkey and Saudi Arabia Foreign Policy in Syria and Libya (2011-2024) Abouzar Fattahizadeh¹ | Ali Bagheri Dolatabadi² | Ali Kazemi³

Received Date: 2025/01/09

Accept Date: 2025/03/13

Cite: Fattahizadeh, A., Bagheri Dolatabadi, A. and Kazemi, A. (2025). Comparative Study of Turkey and Saudi Arabia Foreign Policy in Syria and Libya (2011-2024). *Crisis Studies of the Islamic World*, 12(2), 130-159.

DOI: 10.27834/CSIW.2501.1495.2.37.6**Abstract**

Saudi Arabia and Turkey, as two US ally regional powers, play significant roles in the development of the Middle East and North Africa. However, following the onset of public protests and the emergence of internal crises in the Arab world since 2011, these two states adopted divergent policies in Syria and Libya. The main question of this study is what are the similarities and differences between the foreign policies of Turkey and Saudi Arabia regarding the developments in Syria and Libya, and what factors have shaped these similarities and differences. The research hypothesis suggests that despite the similar positions of Turkey and Saudi Arabia in the regional power structure and their inclusion in a single power bloc, differences in their geostrategic and geoeconomic orientations, along with variations in the type and level of their connections to the crisis environments in Syria and Libya, led them to cooperate in the Syrian crisis while confronting each other in the Libyan crisis. A comparative approach has been used to test this hypothesis, and data were collected through a document-based methodology. To test this hypothesis within a comparative approach a researcher-designed conceptual framework was developed by combining the concepts of power-maximizing states, buck-passing principle, proxy warfare, Geostrategy and Geo-economics.

Keywords: Turkey, Saudi Arabia, Syria, Libya, Comparative Foreign Policy

¹. Assistant Professor of Political Science, Faculty of Humanities, Yasouj University, Iran. afattahizadeh@ut.ac.ir

². Full Professor of Political Science, Faculty of Humanities, Yasouj University, Iran. abagheri@yu.ac.ir

³. M.A. of Political Science, Faculty of Humanities, Yasouj University, Iran. ali66kazemi98@gmail.com

1. Introduction

Following the outbreak of widespread protests and the emergence of domestic crises in the Arab world since 2011, regional and extra-regional powers sought to expand their influence by intervening in these countries' internal developments. Among them, Syria and Libya became arenas of intense competition among intervening actors. Turkey and Saudi Arabia, as two major regional powers, sought to steer the course of events in favor of their own interests; accordingly, depending on the circumstances, they sometimes cooperated with other actors and at other times stood in opposition to them. In the Syrian crisis, the two countries jointly attempted to overthrow Bashar al-Assad's government through comprehensive support for the opposition and armed groups, as well as by facilitating the involvement of international terrorist organizations, channeling vast amounts of weapons and financial resources into the country. However, this convergence gave way to divergence in the Libyan crisis: Turkey supported the consolidation of the Government of National Accord, whereas Saudi Arabia backed its opponents. Thus, the key question is: what factors explain Turkey and Saudi Arabia's cooperation in Syria but confrontation in Libya, despite their similar positions in the regional and international order? The research hypothesis emphasizes that: "Despite the structural similarities of Turkey and Saudi Arabia at the regional level, differences in their geostrategic and geoeconomic orientations—along with the varying type and degree of their linkages to the conflict environments in Syria and Libya—constitute the main factors behind their cooperation in Syria and confrontation in Libya."

A comparative approach has been used to test this hypothesis, and data were collected through a document-based methodology.

2. Theoretical Framework and Methodology

This study employs a comparative foreign policy approach to address its central research question. However, existing approaches in this field do not fully capture the similarities and differences in the behavior of two states under conditions of international crisis. To bridge this gap, we develop a rational-conceptual model that synthesizes Mearsheimer's notions of the power-maximizing state and buck-passing, Mumford's concept of proxy war, and the analytical lenses of geostrategy and geoeconomics.

The resulting three-dimensional model, along with its indicators, facilitates comparative and simultaneous analyses of the foreign policies of two states within one or more crisis contexts. The first stage involves identifying the structural environment of the crisis, assessing the constraints and opportunities it generates for the intervening state's geostrategic objectives. The second stage examines state geostrategies through leaders' perspectives as well as official foreign policy and national security

documents. The final stage evaluates how domestic capabilities interact with international opportunities and constraints, tracing the intervening state’s linkages with the crisis environment across four domains: political-ideological, cultural, economic, and social.

Table 1: A Conceptual Model for Comparing the Foreign Policies of Two Countries in an International Crisis

Level of Analysis	Operational Concept	Propositions and Indicators
Systemic	Structural Environment of the Crisis	Security-maximizing state vs. Balance-of-power state Principle of responsibility attribution
State	Geostrategy	Leaders' approach National security and foreign policy documents
Linkage between Systemic and State Levels	Linkages	Political-ideological ties Cultural ties Economic ties Social ties

Source: Authors, 2024

Applying this framework, we first assess the structural environments of the Syrian and Libyan crises, identifying the opportunities and challenges they posed for Saudi Arabia and Turkey. We then examine the geostrategic orientations of both states and the place of Syria and Libya within them. Finally, we examine the fourfold linkages of Saudi Arabia and Turkey across these crisis environments. The findings of this multi-level analysis reveal both convergences and divergences in their foreign policies toward Syria and Libya, as well as the underlying factors shaping these outcomes.

3. Analysis

The findings of this research indicate that the crises in Syria and Libya emerged within analogous structural environments. In both cases, the United States, as the dominant superpower, sought to minimize its costs by delegating regional security responsibilities to allied regional powers. A central finding, however, is that the two regional powers—Turkey and Saudi Arabia—each acted according to a logic of power maximization, driven by their distinct geostrategic orientations. Advancing these geostrategies, in turn, required reliance on each country’s specific connections with the crisis environments of Syria and Libya.

Furthermore, the findings demonstrate that the divergent geostrategic priorities of Turkey and Saudi Arabia assigned differing levels of importance to the Levant and North Africa within their foreign policy. These priorities are rooted in historical antecedents, which subsequently shaped the distinct nature and extent of influence each country could project into these regions. Consequently, Turkey and Saudi Arabia developed and employed dissimilar instruments of influence within the domestic spheres of the two crises.

As summarized in Tables 2 and 3, the foreign policy approaches of the two states reveal both convergences and divergences in these arenas, the historical roots of which are clearly delineated.

Table 2: Differences and Similarities in Turkish and Saudi Foreign Policies in Syria

Similarity Sources	Difference Sources	
Structural Environment of the Crisis	1- Filling the power vacuum resulting from the US withdrawal from the Middle East 2- The common policy of both governments in reducing the influence of Russia and Iran in Syria	-
Geostrategic	1- Historical-cultural approach to Syria 2- Syria as a common opportunity to exert pressure on Iran, Russia, and Israel	1- Turkey's adjacency to Syria and its primary position in Turkish geostrategy, unlike Syria's secondary position in Saudi geostrategy
Connections	1- Joint support for Salafi groups	1- Turkey's strong economic ties with Syria, unlike Saudi Arabia's weak economic ties with the country 2- Saudi support for Syrian tribes of Saudi descent 3- Turkish support for the Turkmen 4- The importance of the Kurds in Turkish foreign policy and their relative unimportance in Saudi foreign policy

Table 3: Differences and Similarities in Turkish and Saudi Foreign Policies in Libya

Aspects	Similarities	Differences
Structural Crisis Environment	1. Filling the power vacuum left by the U.S. withdrawal	1. U.S. concerns about Turkey's growing power in the Eastern Mediterranean 2. Russia's presence in Libya harms Turkey but benefits Saudi Arabia 3. Fear of Turkey restoring its historical influence in North Africa
Geostrategic	-	1. Differences in Libya's importance within the geoeconomic hierarchies of Turkey and Saudi Arabia
Connections	-	1. Muslim Brotherhood's dominance (Turkey's traditional ally) over political Islam in Libya and the formation of the

Aspects	Similarities	Differences
		Government of National Accord (GNA), alongside the weakness of Saudi-aligned Salafists in the crisis environment 2. Direct confrontation between their allies in the crisis: the GNA and the Libyan National Army (LNA) 3. Lack of tribal ties between Saudi Arabia and Libyan tribes, unlike Turkey's ties with the Karaghila tribe 4. Turkey's economic presence in Libya vs. Saudi Arabia's limited economic ties with the country

4. Conclusion and Suggestions

Despite differing sources influencing Turkish and Saudi foreign policy, several key factors facilitated their cooperation during the Syrian crisis. These included shared rivals, a similar historical and cultural perspective on Syria, and, most importantly, political-ideological ties to Salafi groups. Furthermore, Syria's differing position in the two countries' foreign policy priorities (as a first priority for Turkey and a second for Saudi Arabia) was such that it provided the groundwork for cooperation. Additionally, the absence of direct competition over other sources of influence—such as ethnic groups, which held less power compared to Salafi groups—as well as differences in the level of economic dependencies, were in turn reinforcing the convergence between Ankara and Riyadh on the Syrian dossier. Additionally, the absence of direct competition over other sources of influence—such as ethnic groups, which held less power compared to Salafi groups—as well as differences in the level of economic dependencies, were in turn reinforcing the convergence between Ankara and Riyadh on the Syrian dossier.

بررسی مقایسه‌ای سیاست خارجی ترکیه و عربستان سعودی در سوریه و لیبی
(۲۰۱۱-۲۰۲۴)

ابوذر فتاحی زاده^۱ | علی باقری دولت آبادی^۲ | علی کاظمی^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۰/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۲/۲۳

استناد: فتاحی زاده، ابوذر، باقری دولت آبادی، علی و کاظمی، علی. (۱۴۰۴). بررسی مقایسه‌ای سیاست خارجی ترکیه و عربستان سعودی در سوریه و لیبی (۲۰۱۱-۲۰۲۴). ۱۲(۲)، ۱۵۹-۱۳۰.

DOI: 10.27834/CSIW.2501.1495.2.37.6

چکیده

عربستان و ترکیه به عنوان دو قدرت منطقه‌ای متحد آمریکا، نقش مهمی در تحولات خاورمیانه و شمال آفریقا بازی می‌کنند. با این حال پس از آغاز اعتراضات عمومی و شروع بحران‌های داخلی در جهان عرب از سال ۲۰۱۱، این دو دولت سیاست‌های متفاوتی را در سوریه و لیبی در پیش گرفتند. پرسش اصلی مقاله این است که سیاست خارجی ترکیه و عربستان سعودی در خصوص تحولات سوریه و لیبی چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارد و چه عواملی باعث شکل‌گیری این تفاوت‌ها و شباهت‌ها شده است؟ فرضیه پژوهش تأکید می‌کند که «با وجود شباهت جایگاه ترکیه و عربستان در ساختار قدرت منطقه‌ای و قرار گرفتن در یک بلوک قدرت واحد، تفاوت میان ژئواستراتژی و ژئواکونومی این دو دولت به همراه تمایز نوع و سطح اتصالات آن‌ها با محیط بحران در سوریه و لیبی باعث گردید آن‌ها در بحران سوریه به همکاری با هم بپردازند و در بحران لیبی در مقابل هم بایستند». برای آزمون فرضیه از رویکرد مقایسه‌ای استفاده گردید و داده‌ها به روش اسنادی جمع‌آوری گردیدند. چارچوب مفهومی مقاله به صورت محقق‌ساخته و با ترکیب مفاهیم دولت بیشینه‌ساز قدرت و اصل احاله مسئولیت از مرشایمر، جنگ نیابتی از مامفورد و همچنین مفاهیم ژئواستراتژی و ژئواکونومی تمهید گردیده است.

واژگان کلیدی: ترکیه، عربستان، سوریه، لیبی، سیاست خارجی مقایسه‌ای

^۱ استادیار گروه علوم سیاسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه یاسوج، afattahizadeh@ut.ac.ir

^۲ استاد روابط بین الملل گروه علوم سیاسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه یاسوج، abagheri@yu.ac.ir

^۳ دانش آموخته کارشناسی ارشد علوم سیاسی دانشکده علوم انسانی دانشگاه یاسوج، ali66kazemi98@gmail.com

مقدمه

سال ۲۰۱۱ میلادی، نقطه آغاز تحولات داخلی در سوریه و لیبی بود. این تحولات در امتداد خیزش‌های مردمی به وقوع پیوستند که تقریباً سراسر خاورمیانه و شمال آفریقا را درنوردیدند. اما تحولات سیاسی در این دو کشور عمق و گستره بیشتری یافتند و سرنوشت غم‌باری را برای آنها رقم زدند. هرچند سیر رخدادها در دو کشور به یکسان پیش نرفت، اما این تحولات یک نقطه مشترک داشتند و آن‌هم مداخلات قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در امور داخلی هر دو کشور بود؛ مداخلاتی که آتش جنگ را در سوریه و لیبی شعله‌ور ساخت. این قدرت‌ها در گام نخست تلاش کردند از ابزارهای نفوذ فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی خود در جهت تأثیرگذاری بر روند اعتراضات داخلی استفاده کنند و در گام دوم بر اثر تشدید منازعه، با استفاده از حمایت نظامی به شروع و استمرار جنگ داخلی در این کشورها دامن زدند.

آمریکا، روسیه، چین و اتحادیه اروپا مهم‌ترین بازیگران فرامنطقه‌ای بودند که تلاش نمودند از درگیری‌های داخلی دو کشور به‌عنوان جبهه‌ای جدید در جنگ‌های نیابتی خود استفاده کنند. بازیگران منطقه‌ای نیز به سبب تهدیدات و فرصت‌های جدید در سوریه و لیبی بیکار ننشستند و به‌نوبه خود، جنگ داخلی در دو کشور را تبدیل به جنگ‌هایی نیابتی برای کاستن از قدرت رقبای خود در منطقه کردند. مشارکین منطقه‌ای در این دو بحران را طی یک دسته‌بندی کلی می‌توان به دول حافظ وضع موجود (دول موسوم به محور مقاومت) و دول خواستار تغییر وضع موجود (قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای) تقسیم کرد. از آنجا که سوریه و لیبی در این دسته‌بندی در بلوک محور مقاومت قرار داشتند، دولت‌های منطقه‌ای متعهد به بلوک مقابل کوشیدند از بحران در این دو کشور برای استقرار یک نظام سیاسی همسو با خود و در نتیجه گسترش دامنه جغرافیایی بلوک منطقه‌ای خود بهره‌برداری نمایند. قدرت‌های فرامنطقه‌ای نیز به اقتضای دستور کار سیاسی خود در خاورمیانه و شمال آفریقا به حمایت از یکی از دو بلوک پرداختند.

ترکیه و عربستان سعودی از جمله قدرت‌های منطقه‌ای هستند که به سیر رخدادها در سوریه جهت دادند و هر دو نیز در مقام دولت‌های فرامنطقه‌ای به مداخله در تحولات لیبی دست زدند. ترکیه و عربستان در بحران سوریه تلاش کردند با حمایت از اپوزیسیون و شاخه‌های نظامی آن‌ها و همچنین پشتیبانی از مداخله‌ی گروه‌های تروریستی بین‌المللی در این کشور، دولت بشار اسد را سرنگون کنند. از این‌رو حجم عظیمی از تسلیحات و منابع مالی را روانه این کشور ساختند. اما این موضع مشترک در مورد بحران لیبی جای خود را به اختلاف نظرهای جدی داد. درحالی که ترکیه خواهان تثبیت دولت وفاق ملی در لیبی بود، عربستان کوشید از مخالفان دولت جدید حمایت کند. بنابراین به نظر می‌رسد عواملی در این میان وجود دارند که مسبب همگرایی عربستان و ترکیه در

بحران سوریه و واگرایی این دو در بحران لیبی شدند. در اینجا قصد داریم به این پرسش پاسخ دهیم که چه عواملی سبب شده‌اند که به‌رغم شباهت موقعیت و جایگاه دو کشور در نظم منطقه‌ای و بین‌المللی، ترکیه و عربستان در سوریه به همکاری با یکدیگر بپردازند، اما سیاست خارجی آن‌ها در لیبی در تقابل باهم قرار گیرد؟ از آنجا که از یک سو این پرسش پرسشی چستی‌محور^۱ است و از سوی دیگر مستلزم مقایسه میان دو گونه خاص از سیاست خارجی است، تلاش خواهیم کرد تا با استفاده از ماهیت اکتشافی رویکرد سیاست خارجی مقایسه‌ای^۲ بدان پاسخ دهیم. از این رو نخست به بررسی مسائل نظری و روشی مربوط به سیاست خارجی مقایسه‌ای خواهیم پرداخت.

۱- چارچوب نظری

روش و رویکرد سیاست خارجی مقایسه‌ای محصول تسلط و محبوبیت یافتن رفتارگرایی در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی در دانش روابط بین‌الملل بوده است. از این رو میل و عطش دست یافتن به تعمیم‌های جهان‌شمول و استعلایی در این دوره تأثیر چشمگیری بر ابداع روش‌هایی برای هم‌سنجی رخدادها و بازیگران سیاسی و مهم‌ترین آن‌ها یعنی دولت برجای گذاشت. ترویج و گسترش سیاست مقایسه‌ای و در ذیل آن سیاست خارجی مقایسه‌ای برآیند این عطف توجه بوده است (McGowan & Shapiro, 1976؛ Lantis, 2017:3)؛ اما در این میان مشکلی وجود داشت و آن فقدان معیارها و شاخص‌های روشن برای هم‌سنجی سیاست خارجی دو دولت بود. از این رو پژوهشگران برای فائق آمدن بر این مشکل بر آن شدند با ارائه مدل‌های مفهومی خاصی، تحلیل مقایسه‌ای سیاست خارجی دو یا چند دولت را ممکن سازند. جیمز روزنا با طرح پیش‌نظریه خود موفق شد چارچوبی نسبتاً مطلوب برای این کار ارائه نماید (Rosenau, 1984)؛ مدلی که توانسته است تا حال حاضر به‌عنوان محبوب‌ترین مدل موجود در میان پژوهشگران باقی بماند. البته پیش از او کسانی چون کاپلان، مورگنتا، روزکرانس و مک‌کلند به تحلیل نقش ساختار نظام بین‌الملل در رفتار دولت‌ها و (به‌صورت ضمنی) امکان مقایسه این رفتارها پرداخته بودند (نک: Kaplan, 1957؛ Morgenthau, 1960؛ McClelland, 1966؛ Rosecrance, 1963)؛ اما از آنجا که نقش دولت در مقام کارگزار را چندان جدی نمی‌دانستند، در این زمینه هم مدلی مفهومی ارائه نکردند. از سوی دیگر کسانی چون ریچارد اسنایدر و همکاران و جوزف فرانکل نگاهی کاملاً متفاوت به موضوع داشتند و سیاست خارجی را محصول عوامل داخلی تلقی می‌کردند (Snyder & et al, 1954)؛ Frankel, 1963). آن‌ها مدل‌هایی عرضه داشتند که امکانات بیشتری برای مقایسه سیاست خارجی

^۱ What Question

^۲ Comparative foreign policy analysis

دو دولت فراهم می‌آوردند. روزنا موفق شد در پیش نظریه خود ترکیب معقولی از شاخص‌هایی را که هر دو گروه مطرح کرده بودند بگنجانند.

به‌رغم کارآمدی سیاست خارجی مقایسه‌ای در شناخت جوانب مختلف سیاست خارجی دولت‌ها، این رویکرد برای بررسی بحران‌ها با مشکلات چندی مواجه است؛ به‌عنوان نمونه با مدلی که روزنا ارائه کرده است، تنها می‌توان منابع سیاست‌گذاری خارجی یک دولت خاص را بررسی و این منابع با منابع دولت دیگر هم سنجی کرد؛ یا به‌عبارت‌دیگر، پتانسیل‌های کنشگری دولت را رصد نمود. اما این مدل قادر نیست تناقضات رفتار دولت در محیط بین‌المللی با منابع سیاست‌گذاری‌اش را توضیح دهد. به عبارتی، فاقد توان تشریح پیچیدگی‌های رفتار عملی دولت در سیاست خارجی است. نقد دوم اینکه در سیاست خارجی مقایسه‌ای و در ذیل آن مدل روزنا، بر قدرت به‌مثابه پتانسیل تأکید می‌شود؛ درحالی‌که ماهیت قدرت در فرآیند کنشگری دولت در سیاست بین‌الملل ربطی و رابطه‌ای است. بدین معنی که ممکن است دولت از برخی توانمندی‌های خود استفاده نکند و یا ظرفیت استفاده از آن‌ها را نداشته باشد. نقد سوم اینکه باوجود تلاش روزنا برای اتصال سطوح داخلی و بین‌المللی، ساختارهایی را که بین‌این دو سطح شکل می‌گیرند و یا ساختارها و بازیگران داخلی که پیوند این دو را مقدر می‌سازند، تبیین نمی‌کند. نقد چهارم و مهم‌تر از سایر نقدها این است که این رویکرد و مدل‌های زیرمجموعه آن ازجمله مدل روزنا، توان پاسخگویی به این پرسش را ندارند که چرا دو دولت در فرآیند یک بحران با یکدیگر همکاری می‌کنند، اما در بحران مشابه دیگری به مناقشه باهم برمی‌خیزند؟ بنابراین به‌سختی می‌توان از این مدل و مدل‌های دیگر سیاست خارجی مقایسه‌ای برای تحلیل پیچیدگی‌های مداخلات دو دولت در یک کشور دیگر استفاده کرد. ازاین‌رو در پژوهش حاضر نمی‌توان بر این مدل‌ها اتکا کرد و باید مدلی ارائه شود که در وهله اول بتوان با آن رفتار عربستان و ترکیه در عرصه عمل را فارغ از اتکای صرف بر منابع سیاست‌گذاری خارجی آن‌ها تبیین کرد. در مرحله دوم، این مدل توان شناسایی اتصالات میان محیط داخلی آن‌ها با محیط بحران را داشته باشد و درعین‌حال، محیط ساختاری بین‌المللی نیز در آن لحاظ شده باشد.

به نظر می‌رسد با اتکای بر دو گزاره کلیدی رئالیسم تهاجمی بتوان مدلی برای توضیح محیط ساختاری مداخله دو دولت در یک بحران منطقه‌ای ارائه کرد. گزاره اول اینکه از نظر مرشایمر، دولت‌ها همواره به دنبال بیشینه‌سازی قدرت خود هستند و برخلاف تصور رئالیست‌های تدافعی، حفظ توازن قوا برای آن‌ها اهمیتی ندارد: «اگر دولت‌های ضعیف‌تر در نظام بین‌المللی فرصتی برای تغییر در موازنه‌ی قوا به نفع خود بیابند، هرگز آن را از دست نخواهند داد» (Mearsheimer, 2012: 42). به عبارتی، دولت‌ها مترصد ایجاد فرصت‌هایی برای افزایش سطح نسبی قدرت خود در مقابل

دشمنان و رقبای منطقه‌ای هستند. بحران‌ها بهترین این فرصت‌ها هستند. از منظر واقع‌گرایی تهاجمی، خلأ قدرتی که با بحران ایجاد می‌شود، میل دولت‌های همجوار به بسط جغرافیایی قدرت و نفوذ خود را بیدار می‌کند. مرشایمر باور دارد که: «بهترین وضعیتی که یک دولت بزرگ می‌تواند امیدوار به کسب آن باشد، تبدیل شدن به هژمون منطقه‌ای و در صورت امکان کنترل منطقه همجوار و یا در دسترس از طریق زمینی است» (Mearsheimer, 2012: 47). به نظر می‌رسد بر اساس این گزاره می‌شود منطق ذاتی مداخلات عربستان و ترکیه در سوریه و لیبی را توضیح داد. دوم اینکه واقع‌گرایان تهاجمی معتقدند درست است که دولت‌ها به دنبال بیشینه‌سازی قدرت خود (و نه حفظ توازن قوا) هستند، اما این خواست را ناشیانه یا نا مقتصدانه دنبال نمی‌کنند. آن‌ها باور دارند بنا به کمیابی منابع و پیش‌بینی ناپذیری آینده، دولت‌ها تمایل دارند منابع اقتصادی خود را تا حد ممکن صرف هزینه‌های نظامی نکنند و به جای آن، این هزینه‌ها را به دیگران تحمیل کنند. به عبارت دیگر، تا حد ممکن از سایر دولت‌ها سواری رایگان^۱ بگیرند. مرشایمر از این منطق ساختاری- رفتاری تحت عنوان احاله مسئولیت^۲ یاد می‌کند. مرشایمر معتقد است هر دولتی تنها می‌تواند در منطقه جغرافیایی خود تبدیل به هژمون شود و بنا به محدودیت‌های جغرافیایی، هژمونی جهانی ناممکن است. اما این امر مانع مداخله آن‌ها در سایر مناطقی نمی‌شود که در آنجا منافع دارند. هژمون‌های منطقه‌ای بنا به ترسی که از پیدایش قدرت‌های بزرگ هژمون در مناطق مجاور دارند، دولت‌های آن منطقه را تشویق به مقابله با هژمون‌های منطقه‌ای نوظهور می‌کنند. به عبارت دیگر، مسئولیت ممانعت از بیشینه‌سازی قدرت هژمون‌های محتمل را به سایر دولت‌ها احاله می‌دهند (Mearsheimer, 2012: 48). به نظر می‌رسد که بتوان منطق ساختاری بحران‌های سوریه و لیبی و ماحصل این منطق یعنی مداخلات قدرت‌های فرامنطقه‌ای در این دو محیط بحرانی را بر اساس این دو اصل توضیح داد.

در کنار این محیط ساختاری، خود دولت نیز در مقام کارگزار اهمیت بسیاری دارد؛ چراکه این دولت مداخله‌گر است که در روند بحران باهدف بیشینه‌سازی قدرت خود پای به محیط بحران می‌گذارد. اما همان‌گونه که پیش‌تر نیز گفتیم، کنشگری دولت در عمل و در محیط بحران را نمی‌توان با پتانسیل‌های قدرت آن فهم کرد. بنابراین به مفهوم یا مفاهیمی نیاز است که به صورت هم‌زمان این پتانسیل‌ها و فهم دولت از میزان نسبی توانمندی‌های خود را دربرداشتن باشند و هم سوگیری و جهت‌گیری دولت برای بیشینه‌سازی این توانمندی‌ها در عمل و به‌ویژه در محیط ساختاری کنش آن را افشا سازند. نگارندگان باور دارند که مفهوم ژئواستراتژی واجد چنین

^۱ Free riding

^۲ Buck-passing

خصایصی است. ژئواستراتژی هر دولت در بردارنده وجوه مادی و ذهنی قدرت آن دولت است. از یکسو معمولاً بر اساس توانمندی‌های مفروض آن دولت تدوین می‌شود و از سوی دیگر معطوف به کنش عملی دولت در محیط بین‌المللی است (Brill, 1985: 86-88). قاعدتاً بر اساس منطق سواری رایگان، دولت‌ها به‌راحتی حاضر نمی‌شوند به یک بحران بین‌المللی وارد شوند، مگر آن‌که مداخله در آن بحران برای آن‌ها منافع محتمل چشمگیری داشته باشد و با چشم‌اندازی که آن‌ها از جایگاه آینده خود در سلسله‌مراتب بین‌المللی قدرت دارند، همخوانی داشته باشد. منطق ورود دولت به بحران را می‌توان با کاربرد دو شاخصِ رویکرد رهبران و اسناد امنیت ملی و سیاست خارجی فهم کرد؛ چراکه هم چشم‌انداز آتی و هم منافع محتمل دولت مداخله‌گر را افشا می‌کنند. افزون بر محیط ساختاری بحران و خود دولت مداخله‌گر در مقام کارگزار، سطوحی از پیوندهای مختلف برای مشروع‌سازی ورود دولت مداخله‌گر به محیط بحران نیز لازم است. به‌عبارت‌دیگر، دولت مداخله‌گر ابتدا به‌ساکن نمی‌تواند به یک محیط آنارشیک داخلی قدم بگذارد؛ چراکه محتمل است تمام نیروهای حاضر در آن محیط، دولت مداخله‌گر را به‌عنوان دشمن مشترک شناسایی کنند. به همین دلیل دولت مداخله‌گر تنها در صورتی حاضر به مداخله در یک بحران می‌شود که پیوندهایی با نیروهای حاضر در محیط بحران داشته باشد. اتصالات با محیط بحران را می‌توان در چهار حوزه‌ی سیاسی-ایدئولوژیک، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی از هم تفکیک کرد. محتمل است که اتصالات سیاسی-ایدئولوژیک خود یکی از این سه نوع و یا ترکیبی از آن‌ها باشند:

۱. احزاب و گروه‌های هم‌تبار سیاسی دولت مداخله‌گر را ترغیب به ورود به بحران کنند.
۲. احزاب و گروه‌های هم‌ایدئولوژی در محیط بحران حاضر باشند.
۳. احزاب و گروه‌هایی در محیط بحران وجود داشته باشند که نه ایدئولوژی مشابهی با دولت مداخله‌گر داشته و نه از تبار سیاسی مشترکی با آن برخوردار باشند، اما موثلف تاریخی دولت مداخله‌گر شمرده شوند؛ به این معنا که منافع مشترک، پیوندهای سیاسی و اقتصادی نسبتاً مستحکمی میان آن‌ها در ادوار پیش از بحران ایجاد کرده باشد (نک: Mumford, ۲۰۱۳: ۴۵-۶۱).

در بسیاری از موارد نیز اتصالات فرهنگی زمینه حضور دولت مداخله‌گر در محیط بحران را فراهم می‌سازند. بسیاری از دول مداخله‌جو با استناد به دو عامل حمایت از هم‌زبانان و هم‌تباران/هم‌نژادان و یا حمایت از هم‌دینان به بحران‌ها وارد می‌شوند. میل دولت به بهره‌برداری از این نوع اتصالات را معمولاً می‌توان به‌وضوح در ژئواستراتژی دولت (هم در اسناد و هم در نگاه رهبران) به‌نظاره نشست. بخش عمده‌ای از اتصالات نیز از نوع اقتصادی هستند. فرصت‌ها و

تهدیدهای اقتصادی و گروه‌هایی که شرایط امکان این فرصت‌ها و تهدیدها را فراهم می‌کنند به مثابه پلی برای مداخله دولت مداخله‌گر عمل می‌کنند (Regan, 2002: 10). گونه چهارم اتصالات اجتماعی هستند. در شمار زیادی از کشورها، گروه‌های قومی زندگی می‌کنند که جغرافیای سکونت آن‌ها محدود به مرزهای قلمرو سرزمینی دولت نمی‌شود. این اقلیت‌های قومی فرامرزی در طول تاریخ آموخته‌اند که از این مرزنشینی در راستای تأمین منافع خود در رقابت میان دولت‌ها نهایت استفاده را ببرند (Bosker & De Ree, 2014). ممکن است که دولت مداخله‌گر و هیئت حاکمه آن تبار قومی مشترکی با آن اقلیت‌های قومی فرامرزی نداشته باشند؛ اما در بسیاری از موارد، این مسئله مانعی برای بهره‌برداری از این دستاویز نشده است.

به نظر می‌رسد که می‌توان از این مدل سه ساختی و شاخص‌های آن در بررسی مقایسه‌ای و همزمان سیاست خارجی دو کشور در یک یا چند بحران بین‌المللی استفاده کرد. بدین منظور، نخست نشان داد که محیط ساختاری بحران چه محدودیت‌هایی بر خواست‌های ژئواستراتژیک دولت مداخله‌گر تحمیل می‌کند و یا چه فرصت‌هایی برای تحقق آن‌ها فراهم می‌آورد؛ سپس ژئواستراتژی‌های دو دولت را با استعانت از دیدگاه‌های رهبران و اسناد امنیت ملی و سیاست خارجی آن‌ها بازنمایی کرد و آنگاه با اشراف بر این مقدمات داخلی و محذورات و فرصت‌های بین‌المللی، اتصالات دولت مداخله‌گر با محیط بحران را در چهار حوزه‌ای که از آن‌ها سخن گفتیم شناسایی کرد. این مدل مفهومی را به انضمام شاخص‌های مختلف آن در قالب جدول شماره ۲ دسته‌بندی کرده‌ایم. در بخش‌های بعد بر اساس این مدل، نخست محیط ساختاری بحران‌های سوریه و لیبی را بازنمایی خواهیم کرد و خواهیم گفت که این محیط ساختاری چه موانعی در برابر خواست‌های عربستان و ترکیه ایجاد کرده‌اند و یا چه فرصت‌هایی در اختیار این دو قرار داده‌اند. سپس به ترتیب ژئواستراتژی‌های ترکیه و عربستان را بازنمایی خواهیم کرد و خواهیم گفت که سوریه و لیبی در این ژئواستراتژی‌ها چه جایگاهی دارند. در ادامه نیز پیوندهای چهارگانه دو کشور در دو محیط بحرانی یادشده را بررسی می‌کنیم. مجموع این سطوح تحلیل به ما نشان خواهند داد که سیاست خارجی ترکیه و عربستان در سوریه و لیبی چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دارند و این شباهت‌ها و تفاوت‌ها از چه عواملی نشأت می‌گیرند.

جدول شماره ۲: مدلی مفهومی برای مقایسه سیاست خارجی دو کشور در یک بحران بین‌المللی

سطح تحلیل	مفهوم عملیاتی	گزاره‌ها و شاخص‌ها
نظام	محیط ساختاری بحران	دولت پیشینه‌ساز در تقابل با دولت موازنه‌ساز قدرت
		اصل احاله مسئولیت
دولت	ژئواستراتژی	رویکرد رهبران
		اسناد امنیت ملی و سیاست خارجی
اتصال دو سطح تحلیل نظام و دولت	اتصالات	پیوندهای سیاسی-ایدئولوژیک
		پیوندهای فرهنگی
		پیوندهای اقتصادی
		پیوندهای اجتماعی

منبع: نگارندگان، ۱۴۰۳

۲- محیط ساختاری بحران در خاورمیانه و شمال آفریقا

پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد ایالات متحده آمریکا از این فرصت استفاده کرد و به گسترش حضور نظامی و امنیتی خود در خاورمیانه پرداخت. جنگ اول خلیج فارس نقطه آغاز این سیاست آمریکا بود. این کشور در یک بازه تقریباً ۲۰ ساله موفق شد خلاء قدرت پیش آمده را با حمله به افغانستان و عراق پر کند؛ اما تمرکز بیش از اندازه بر خاورمیانه موجب غفلت آمریکا از تحولات سریع اقتصادی در شرق آسیا گردید. چین از این غفلت استفاده کرد و گام به گام از نظر اقتصادی خود را به تنها ابرقدرت جهان نزدیک تر ساخت. افزایش قدرت اقتصادی نیز به نوبه خود چین را بر آن داشت که در ترتیبات قدرت منطقه‌ای تغییراتی را صورت دهد؛ تلاش‌هایی که نگرانی متحدان آمریکا از دریای زرد تا دریای چین جنوبی را در پی داشته است. از این رو اوپاما برای اولین بار اعلام کرد که سیاست نگاه به شرق اولویت سیاست خارجی آمریکا خواهد بود و به همین دلیل، طرح خروج این کشور از خاورمیانه برای تمرکز بر شرق آسیا را مطرح نمود. ترامپ نیز پس از به قدرت رسیدن با جدیت تمام اعلام داشت که تمامی نیروهای نظامی آمریکا را از خاورمیانه خارج خواهد کرد. در نتیجه استمرار این سیاست تا زمان ریاست جمهوری ترامپ، تا سال ۲۰۱۹، تنها ۳۵ هزار سرباز آمریکایی در خاورمیانه حضور داشتند؛ معادل درصد اندکی از ۵۰۰ هزار سربازی که جورج بوش پدر در ۱۹۹۱ به جنگ خلیج فارس فرستاد و ۲۸۵ هزار سربازی که جورج بوش پسر در ۲۰۰۳ راهی عراق کرد (Satlof, 2019: 1).

اما از آنجا که سیاستمداران آمریکایی به این مسئله وقوف داشتند که خروج از منطقه به معنای جایگزین شدن آن‌ها با قدرت‌های فرامنطقه‌ای روسیه و تا حدودی چین و قدرت منطقه‌ای معارض یعنی ایران خواهد بود، تصمیم گرفتند این خلأ را با شرکای منطقه‌ای خود پر کنند. بدین منظور، سیاست گسترش ناتو به شرق را با جدیت بیشتری دنبال کردند. ترکیه به‌عنوان تنها عضو ناتو که در خاورمیانه واقع شده است به‌عنوان گزینه نسبتاً مطلوب در نظر گرفته و تبدیل به یکی از سه دولتی شد که در کنار عربستان و اسرائیل مسئولیت حفظ نظم منطقه‌ای به آن‌ها احاله گردید. از سوی دیگر، عربستان نیز به سبب صبغه سیاست تاریخی دو ستون به‌عنوان دولت دیگر حافظ وضع موجود مطمح نظر واقع گردید.

اما این احاله مسئولیت با معضلی بزرگ روبه‌رو است و آن تمایل دو دولت یادشده به بیشینه‌سازی نفوذ خود در بستر جغرافیایی گسترده‌تر است. به‌عبارت دیگر، هرکدام به دنبال این هستند که سطح بیشتری از خلأ قدرت ایجادشده را از آن خود کنند. بنابراین در هرکجا که منافع آن‌ها با اصل احاله مسئولیت به‌صورت مشترک همخوانی دارد به همکاری باهم می‌پردازند و در هرکجا که دیگری مانعی بر سر گسترش قدرت ژئوپلیتیک آن‌ها است، در مقابل هم قرار می‌گیرند. سیاست‌گذاران آمریکایی نیز با وقوف بر این تناقض ساختاری، روند خروج از خاورمیانه را به‌کندی پیش برده‌اند و در هرکجا که تشخیص دهند این خروج باعث برهم خوردن توازن قوای منطقه‌ای می‌شود، با ایجاد ترتیبات محدودکننده تلاش می‌کنند مانع آن شوند. بنابراین برای فهم روندهای همکاری و تعارض آن‌ها در بحران‌های مختلف باید به ژئواستراتژی‌های آن‌ها در رویکرد رهبران و اسناد امنیت ملی و سیاست خارجی آن‌ها رجوع کرد.

۳- ژئواستراتژی ترکیه و عربستان

کتاب عمق استراتژیک احمد داوود اوغلو مهم‌ترین متن فکری و عملیاتی ژئواستراتژی ترکیه در دو دهه گذشته بوده است. عربستان نیز در یک دهه گذشته و پس از بهار عربی رویکرد فکری عملیاتی متفاوتی را در پیش گرفت که در قالب سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ صورتی مکتوب به خود گرفته است. از این‌رو، برای درک رفتار ترکیه و عربستان در سوریه و لیبی باید به جایگاه این دو کشور در کتاب عمق استراتژیک و همچنین سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ پرداخت.

۳-۱- ترکیه و عمق استراتژیک

کتاب عمق استراتژیک پیش از انتصاب داوود اوغلو در منصب وزارت خارجه با استقبال مردم و نخبگان ترکیه مواجه شد. بنابراین وی پس از به قدرت رسیدن تلاش کرد صورتی عملی به آن دهد. رویکرد داوود اوغلو در این اثر ژئواستراتژیک کاملاً تاریخی است. استدلال اصلی وی این

است که ترکیه قدرت بزرگی است که پیوندهای تاریخی و روابط سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود با چهار منطقه همجوار یعنی خاورمیانه، شمال آفریقا، بالکان و اوراسیا در دوره عثمانی را فراموش کرده است (Davutoğlu, 2001: 7). به عبارت دیگر، دچار گونه‌ای نسیان تاریخی شده است و باید آگاهی تاریخی دولت عثمانی از جایگاه ژئوپلیتیک خود را اعاده کند (Davutoğlu, 2001: 45). اما این رویکرد تفاوت‌هایی با رویکرد دولت عثمانی و سایر اسلام‌گرایان معاصر نیز دارد. وی باور دارد که برخلاف نجم‌الدین اربکان که به دنبال اتحاد با کشورهای مسلمان بود، رهبران ترکیه باید با نگاه به شرق به دنبال دسترسی به مناطق غیر غربی باشند تا پیوندهایشان با غرب را تکمیل کنند و نه اینکه آن‌ها را به کناری بگذارند (Taşpınar, 2011: 1-2). همچنین از این جهت با رویکرد امپراتوری عثمانی تفاوت دارد که برخلاف آن دولت، به دنبال توسعه‌طلبی سرزمینی نیست و هدف از طرح رویکرد عمق استراتژیک، افزایش افق‌های ژئواستراتژیک ترکیه است. بنابراین برای احتراز از اتهام توسعه‌طلبی باید از قدرت نرم استفاده کرد؛ به این معنا که در قلمروهای سابق عثمانی و سایر مناطقی که ترکیه منافع استراتژیک دارد، باید از پیوندهای تاریخی، سیاسی، فرهنگی و دیپلماتیک برای افزایش نفوذ بهره برد. البته این به معنای بی‌اهمیت دانستن و استفاده نکردن از نیروی نظامی نیست و حفظ این پیوندها و تبدیل آن‌ها به قدرت عملی مستلزم نیروی نظامی قدرتمند است (Davutoğlu, 2001: 44). داوود اوغلو باور دارد به‌رغم اینکه ترکیه از نظر جغرافیایی یک کشور دریایی است، اما در دوره عثمانی این واقعیت نادیده گرفته شد و همین غفلت هم باعث مداخله خارجی در امور داخلی آن گردید. از نظر وی بارزترین نمونه هم شمال آفریقا بود. به‌رغم مقاومت ایالت لیبی در جنگ طرابلس (۱۹۱۱-۱۹۱۲)، عثمانی به دلیل ناتوانی در پشتیبانی لجستیکی از طریق دریا لیبی را از دست داد (Davutoğlu, 2001: 284). بنابراین ترکیه در سال‌های گذشته توسعه نیروی دریایی و هوایی کشور باهدف افزایش دسترسی نظامی به مناطق همجوار را شدت بخشیده است.

بر اساس این ژئواستراتژی، سوریه و لیبی مسیرهای دسترسی مستقیم به دو منطقه همجوار خاور نزدیک و شمال آفریقا به شمار می‌روند. سوریه به سبب واقع شدن در مجاورت آنکارا برای سیاست‌گذاران ترکیه اهمیت خاصی دارد، چراکه طولانی‌ترین مرز مشترک (۸۲۲ کیلومتر) را با این کشور دارد (احمدی‌نژاد و همکاران، ۱۴۰۲) (Zahra, 2017: 27)؛ همچنین نک: Ahmadinejad & al, 2024). این موقعیت همسایگی به چند دلیل حائز اهمیت است؛ اول اینکه سوریه مهم‌ترین بخش قلمرو سرزمینی عثمانی در جهان عرب به شمار می‌رفت؛ قلمروی که تا پایان جنگ جهانی اول از آن دست نکشید. دوم اینکه سوریه مسیر اصلی دسترسی زمینی ترکیه به خاور نزدیک و کشورهای لبنان، اردن و اسرائیل به شمار می‌رود. سوم، همسایه دریایی ترکیه در دریای سیاه و

درست در مقابل قبرس است؛ دقیقاً همان جایی که توسعه دریایی این کشور را به چالش کشیده است. چهارم اینکه بخشی از کردها در شمال سوریه زندگی می‌کنند و فعالیت‌های سیاسی و نظامی جدایی طلبانه آن‌ها تهدیدی علیه تمامیت ارضی ترکیه و حفظ فضای چند فرهنگی در این کشور است.

همان‌گونه که پیش‌تر نیز اشاره کردیم در ژئواستراتژی رهبران ترکیه، به از دست رفتن لیبی در جنگ طرابلس به مثابه یک تراژدی و تحقیر تاریخی نگریسته می‌شود. اما مهم‌تر از آن، لیبی دارای چند مزیت ژئوپلیتیک است که این کشور را گزینه مناسبی برای صاف کردن جاده افزایش نفوذ ترکیه در قاره آفریقا ساخته است. اول اینکه به لحاظ تاریخی مصر و لیبی کانون‌های اصلی قدرت عثمانی در شمال آفریقا به شمار می‌رفتند؛ بنابراین حضور دوباره در لیبی به معنای ورود مجدد ترکیه به آفریقا است. این مسئله از این نظر حائز اهمیت است که لیبی در مرکز کشورهای شمال آفریقا واقع است و امکان دسترسی مستقیم زمینی به مصر، سودان، تونس، الجزایر، چاد و نیجر را برای ترکیه فراهم می‌آورد و نفوذ در این کشور، در عمل منطقه صحرا را دوباره بدل به بخشی از حوزه نفوذ ترکیه می‌کند. دوم اینکه لیبی همسایه دریایی ترکیه و رقیب آن یعنی یونان در دریای مدیترانه است. همراهی لیبی به ترکیه کمک می‌کند از سد نفوذی که یونان و قدرت‌های بزرگ در مقابل این دولت برای گسترش قدرت دریایی‌اش در مدیترانه ایجاد کرده‌اند بگذرد. این مسئله از این نظر اهمیت بسیار دارد که ترکیه طولانی‌ترین خط ساحلی در مدیترانه را به طول ۱۵۷۷ کیلومتر در اختیار دارد. بندرهای مرسین^۱ و اسکندرون که به مراکز اقتصادی ترکیه نزدیک هستند و حلقه ارتباط آن‌ها با جهان بیرون هستند، نقش مهمی در تجارت منطقه‌ای و حمل‌ونقل انرژی دارند. از سوی دیگر مدیترانه به‌عنوان نقطه اتصال آسیا، آفریقا و اروپا که اقیانوس‌های اطلس و هند را به هم وصل می‌کند اهمیت استراتژیک و ژئوپلیتیک بسیاری دارد؛ چراکه کوتاه‌ترین مسیر دریایی برای اتصال شرق دور به اروپا و آتلانتیک است و همچنین ۷۰ درصد انرژی اروپا از طریق این دریا دادوستد می‌شود. بر همین اساس نیز آمریکا برای محدود کردن نفوذ ترکیه در این دریا، سیاست کمک نظامی و حمایت دریایی از یونان، قبرس شمالی و اسرائیل را در پیش گرفته است. آمریکا با تصویب قانون شراکت درزمینه امنیت و انرژی در مدیترانه شرقی^۲ و رفع تحریم تسلیحاتی حکومت قبرس جنوبی و همچنین مشروط کردن همکاری نظامی با ترکیه به کاهش روابط با روسیه سعی کرده است همکاری با این کشورها در این موضوع را افزایش دهد. به‌رغم اینکه ترکیه بزرگ‌ترین خط ساحلی در این دریا را دارد، غرب در تلاش

^۱ Mersin

^۲ Eastern Mediterranean Security and Energy Partnership Act

است با محدود کردن منطقه دریایی ترکیه به ناحیه کوچکی پیرامون استان آنتالیا، دسترسی اوراسیایی چین، روسیه و ایران به مدیترانه را محدود کند. نماد این تلاش‌ها طرح موسوم به نقشه‌ی سویل^۱ است که دستاویز یونان و حکومت قبرس جنوبی برای دعاوی خود شده است (Gürcan, 2021: 28-29). سوم اینکه ترکیه در دوره قذافی سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای در اکتشاف و استخراج منابع هیدروکربوری انجام داده بود که با وقوع بهار عربی این سرمایه‌گذاری‌ها به خطر افتادند (Quamar, 2020: 599).

۳-۲- چشم‌انداز ۲۰۳۰ به‌مثابه ژئواستراتژی و رویکرد رهبران عربستان

دولت عربستان چشم‌انداز ۲۰۳۰ را اولین بار در سال ۲۰۱۶ منتشر و در اوایل ۲۰۱۷ میلادی آن را به‌روزرسانی کرد و برنامه تحول ملی را به‌عنوان تکمله این سند در سال ۲۰۲۰ منتشر نمود. محمد بن سلمان در مقدمه متن رسمی آن آشکارا محورهای ژئواستراتژیک سیاست خارجی عربستان از زمان به قدرت رسیدنش را ترسیم کرده است. بر این اساس، ژئواستراتژی عربستان بر سه ستون استوار است: نخست اینکه بن سلمان عربستان را قلب جهان عرب و جهان اسلام می‌داند؛ چراکه به گفته او، «خدا به سرزمین ما برکتی داده که از نفت مهم‌تر است. پادشاهی ما سرزمین دو مسجد، مقدس‌ترین اماکن روی زمین و قبله است که بیش از یک میلیارد مسلمان رو به‌سوی آن نماز می‌خوانند» (Saudi Vision 2030, 2017: 6)؛ از این رو این موقعیت باید از طریق حج حفظ و تقویت شود. بر این اساس، عربستان در ۱۴ سال گذشته به ظرفیت پذیرش زائران بیت‌الله الحرام افزوده و تعداد زائران حج عمره را از ۲/۷۹ میلیون نفر در سال ۲۰۱۰ به ۷/۴۵ میلیون نفر در ۲۰۱۹ افزایش داده است؛ ظرفیتی که قرار است در سال ۲۰۳۰ میلادی به ۳۰ میلیون نفر برسد (Allamash, 2021: 3).

ستون دوم این ژئواستراتژی تبدیل عربستان به موتور سرمایه‌گذاری جهانی است. بن سلمان معتقد است که «ظرفیت‌های سرمایه‌گذاری ملت ما می‌تواند اقتصاد ما را به تحرک وادارند و منابع درآمدی ما را متنوع سازند» (Saudi Vision 2030, 2017: 6). عربستان در امتداد این سیاست در سال‌های گذشته سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای را نه تنها در اقتصاد کشورهای غربی بلکه در روسیه و چین صورت داده است (Popescu & Secrieru, 2022: 138-140). سومین ستون این چشم‌انداز تبدیل عربستان به هاب ارتباطی سه قاره است. بن سلمان در متن سند این ستون را این‌گونه توصیف می‌کند: «ستون سوم، تبدیل موقعیت استراتژیک بی‌همتای ما به هابی جهانی است که سه قاره آسیا، آفریقا و اروپا را به هم وصل می‌کند. موقعیت جغرافیایی ما میان سه آبراه بین‌المللی مهم، پادشاهی

^۱ Seville Map

عربستان سعودی را به کانون تجارت و دروازه‌ای به جهان تبدیل می‌کند» (Saudi Vision 2030, 2017: 6).

بر اساس این سند، مناطق و کشورهای جهان در ژئواستراتژی رهبران عربستان از نظر اهمیت در چهار گروه دسته‌بندی می‌شوند:

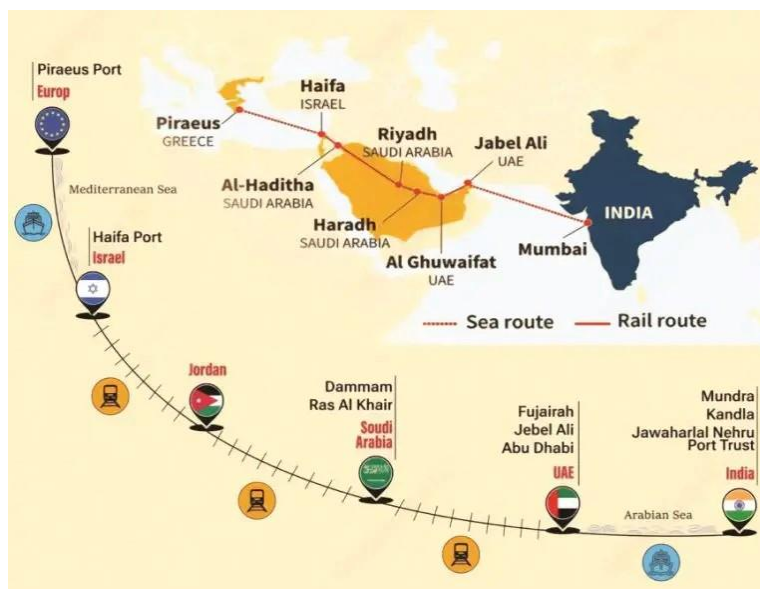
۱. منطقه خلیج فارس متشکل از اعضای شورای همکاری، ایران، یمن و آمریکا (به دلیل حضور نظامی در منطقه)
۲. جهان عرب
۳. جهان اسلام
۴. بقیه مناطق و کشورهای جهان (Del Miño & Martínez, 2019: 112).

بر اساس این دسته‌بندی می‌توان تصور کرد که منطقه‌ی خلیج فارس، خاور نزدیک و شمال آفریقا مهم‌ترین نقاط توجه ژئوپلیتیک رهبران عربستان هستند که برای تبدیل به هاب ارتباطی میان آن‌ها باید بنادر، راه آهن و جاده‌هایی احداث کرد. طراحی و آغاز پروژه‌های حمل‌ونقل زمینی به آفریقا از طریق مصر نمونه خوبی از این دیپلماسی کریدوری عربستان است که در متن سند نیز به آن اشاره شده است (Saudi Vision 2030, 2017: 58-59).

بر این اساس، سوریه از لحاظ اهمیت نه تنها در سطح دوم ژئواستراتژی رهبران عربستان دسته‌بندی می‌شود؛ بلکه به دلیل ائتلاف با ایران، به مثابه یکی از کشورهای سطح اول، در این ژئواستراتژی اهمیت خاصی می‌یابد. به همین دلیل، ائتلاف سوریه با ایران از نظر عربستان به معنای رخنه در نقش رهبری عربستان در جهان عرب تلقی می‌شود. از سوی دیگر، این رخنه به معنای کاسته شدن از نقش عربستان در جهان اسلام نیز هست. بنابراین عربستان نفوذ ایران در سوریه را شکستی ژئوپلیتیک در گسترش قدرت خود در خلأ قدرت ایجاد شده در خاور نزدیک می‌داند. بنابراین پس از آغاز جنگ داخلی در این کشور کوشید با مشارکت دیگر رقیب منطقه‌ای ایران یعنی ترکیه از دو سو بشار اسد را تضعیف، حکومت او را سرنگون و ایران را از معادلات سیاسی سوریه در آینده حذف کند. این نگاه به سوریه همچنان در چشم‌انداز ۲۰۳۰ وجود دارد؛ با این تفاوت که از سال ۲۰۲۳، عربستان بر اساس اصل افزایش ثبات سیاسی در منطقه به منظور تحقق اهداف اقتصادی چشم‌انداز به عادی‌سازی روابط خود با سوریه دست زد تا اینکه بالاخره در ۱۰ دسامبر ۲۰۲۴ این هدف با سقوط دولت بشار اسد محقق شد. به نظر می‌رسد که دیپلماسی کریدوری این کشور و پروژه گروه I2U2 (هند، اسرائیل، امارات و آمریکا) نقش زیادی در این تغییر ژئواستراتژیک داشته است. این کریدور تجاری از بنادر غربی هند یعنی بمبئی و گجرات

آغاز می‌شود و پس از گذر از دریای عرب و دریای عمان به جبل علی^۱ در امارات می‌رسد. سپس از طریق زمینی و دریایی به الغویفات^۲ وصل و پس از گذر از روستای حرص^۳ و سپس عبور از ریاض در نقطه مرزی الحدیثه^۴ وارد خاک اردن می‌شود. شهر بندری حیفا در اسرائیل مقصد نهایی این مسیر تجاری است (Rashid, 2023: 39-40). درست اینجا است که منطق این تغییر ژئواستراتژیک در روابط با سوریه خود را نشان می‌دهد. این مسیر در خاک اردن از نزدیکی مرزهای سوریه و همچنین بلندی‌های جولان عبور می‌کند؛ منطقه‌ای استراتژیک که مهم‌ترین منبع تنش بین اسرائیل و سوریه تا قبل از سقوط دولت بشار اسد به شمار می‌رفت. نکته دیگر اینکه سوریه تا قبل از تحولات اخیر به راحتی می‌توانست امنیت مقصد نهایی مسیر یعنی حیفا را که مهم‌ترین و بزرگ‌ترین شهر اسرائیل در شمال است تهدید نماید. بنابراین پس از طرح این ابتکار، عربستان در چرخشی کامل به برقراری روابط دیپلماتیک با سوریه پرداخت و با بازگرداندن سوریه به اتحادیه عرب قصد داشت ضمن بهبود ثبات سیاسی در منطقه و کاستن از نفوذ ایران در سوریه، این تهدید را مرتفع سازد.

نقشه ۱- کریدور تجاری هند-خاورمیانه-اروپا

منبع: <https://www.tinn.ir>

¹ Jebel Ali

² Al Ghuwaifat

³ Haradh

⁴ Al Haditha

لیبی در ژئواستراتژی رهبران عربستان جایگاه متفاوتی دارد. عربستان برخلاف ترکیه هیچ‌گاه در لیبی حضور سیاسی و نظامی نداشته است. اما از آنجاکه لیبی کشور پهناوری است که بخش بزرگی از شمال آفریقا را دربر گرفته، بخشی ناگزیر از پروژه اتصال عربستان به آفریقا است. همان‌گونه که پیش‌تر اشاره کردیم، عربستان قصد دارد با ایجاد زیرساخت‌های حمل‌ونقل در قلمرو سرزمینی مصر به سایر نقاط آفریقا دسترسی زمینی پیدا کند. مشکل از آنجایی آغاز می‌شود که این مسیر زمینی باید از خاک یکی از دو کشور سودان یا لیبی به سمت سایر کشورهای منطقه امتداد یابد؛ اما سودان دچار بی‌ثباتی سیاسی روزافزون است و از طرف دیگر، موقعیت جغرافیایی و وضعیت اقلیمی آن امکان دسترسی همه‌جانبه به همه کشورهای شمال آفریقا را فراهم نمی‌کند. این درحالی است که گذر این کریدور تجاری از لیبی باعث دسترسی آسان و کوتاه‌تر به تقریباً تمامی کشورهای حوزه شمال آفریقا می‌شود. از سوی دیگر، تحولات لیبی بر فرصت‌ها و تهدیدها علیه مصر به‌عنوان دروازه ورود عربستان به آفریقا تأثیرات مستقیمی دارند؛ به همین دلیل عربستان می‌کوشد سیاست خارجی خود در لیبی را با سیاست خارجی مصر در باب این کشور هماهنگ سازد. نکته دیگر اینکه سیاست خارجی دریایی لیبی عاملی تعیین‌کننده در امنیت/ناامنی شهر حیفا به‌عنوان مقصد نهایی کریدور مدنظر گروه I2U2 است. این مورد به‌ویژه از این جهت اهمیت دارد که رقیب تجاری عربستان یعنی ترکیه با همراهی لیبی می‌تواند مقصد نهایی ترخیص کالاها از حیفا را که بندر پیرائوس در یونان است تحت کنترل خود درآورد.

۴- زمینه‌های مداخله‌ی ترکیه و عربستان در سوریه

ترکیه برای تحقق بخشیدن به عمق استراتژیک در بحران سوریه از مجموعه‌ای از اتصالات با محیط داخلی در آن کشور استفاده نمود. ارتش آزاد سوریه، احرار الشام، فیلق الشام و مجلس ترکمانان سوریه چهار گروهی هستند که نقش اتصالات سیاسی-ایدئولوژیک این کشور برای ورود به بحران سوریه را ایفا کردند. ترکیه از اولین کشورهایی بود که ارتش آزاد سوریه را به عنوان جنبشی آزادیبخش به رسمیت شناخت و در یک دهه گذشته حمایت‌های مالی و نظامی بسیاری از آن صورت داده است. این نیرو در سال ۲۰۱۷ با تجدید ساختار به ارتش ملی سوریه تغییر نام داد و نه تنها در سوریه در جهت تحقق اهداف ترکیه عمل نمود، بلکه در جنگ لیبی نیز به نفع ترکیه مشارکت داشته است. از سوی دیگر، با عنایت به نزدیکی ترکیه به اخوان المسلمین، این کشور از حامیان دو گروه اپوزیسیون احرار الشام و فیلق الشام نیز بوده است (O'Bagy, 2013: 9-).

(See: Yüksel, 2019; Steinberg, 2016: 5; 11).

پیوندهای ترکیه با نیروهای سوری محدود به مؤتلفان طبیعی و مذهبی نمانده است و گروه‌های نژادی همچون ترکمانان را نیز دربرمی‌گیرد. مجلس ترکمانان سوریه (گردان سلطان مراد) از جمله گروه‌های شورشی در سوریه است که انسجام نظامی-تشکیلاتی خود را مدیون حمایت‌های سیاسی، مالی و نظامی ترکیه است (al-Hilu, 2021: 10-11). با این حال، به رغم حمایت همه‌جانبه ترکیه از ترکمانان سوریه، گروهی از آنان مخالف مداخلات دولت مذکور هستند و در جریان بحران به تقابل با این دولت پرداختند. این نیروها در قالب گردان سلجوق^۱ به نیروهای دموکراتیک سوریه پیوستند. افزون بر این، ترکیه در این مدت تلاش کرده است از پیوندهای فرهنگی خود با ترکمانان به مثابه قدرت نرم استفاده کند. ترکمانان سوری اصالتی آناتولیایی دارند و بیشتر در مرز ترکیه با سوریه سکونت دارند و از ادلب و حلب تا رقه در مراکز جمعیتی شهری و روستایی پراکنده شده‌اند. بقیه آن‌ها نیز در نزدیکی کوه ترکمان در حمص و اطراف آن تا حماء و همچنین در درعا و قنيطرة ساکن هستند. این ترکمانان حتی پیش از بحران سوریه نیز هدف دیپلماسی رسانه‌ای و فرهنگی ترکیه بوده‌اند (See: Mustafa, 2015).

مجموعه‌ای از پیوندهای اقتصادی نیز وجود داشته که زمینه مداخله ترکیه در بحران سوریه را فراهم آوردند. در دوره پیش از بحران، حزب عدالت و توسعه روابط اقتصادی ویژه‌ای را با بشار اسد آغاز کرد؛ به نحوی که حجم تجارت دو کشور در سال ۲۰۱۰ به ۲/۵ میلیارد دلار رسید و ترکیه بزرگ‌ترین شریک تجاری سوریه شد. این روابط اقتصادی به امضای توافق‌های دوجانبه برای مبارزه با تروریسم و حذف ویزا برای شهروندان سوری در سال ۲۰۰۹ منجر شد. گسترش روزافزون این پیوندها تا آنجا پیش رفت که باعث گردید معاهدات چهارجانبه شامات^۲ در سال ۲۰۱۰ بین ترکیه، سوریه، لبنان و اردن به منظور تشکیل یک اتحادیه اقتصادی، فرهنگی، پولی و سیاسی شبیه اتحادیه اروپا به امضاء برسند (Zahra, 2017: 32-33). این روابط اقتصادی باعث جلب توجه و تجدید پیوندهای سنتی بازرگانان سوری با دولت ترکیه گردید؛ بازرگانانی که بیشتر آن‌ها ساکن حلب یعنی یکی از مهم‌ترین شهرهای مسیر تجاری دوران عثمانی بودند.

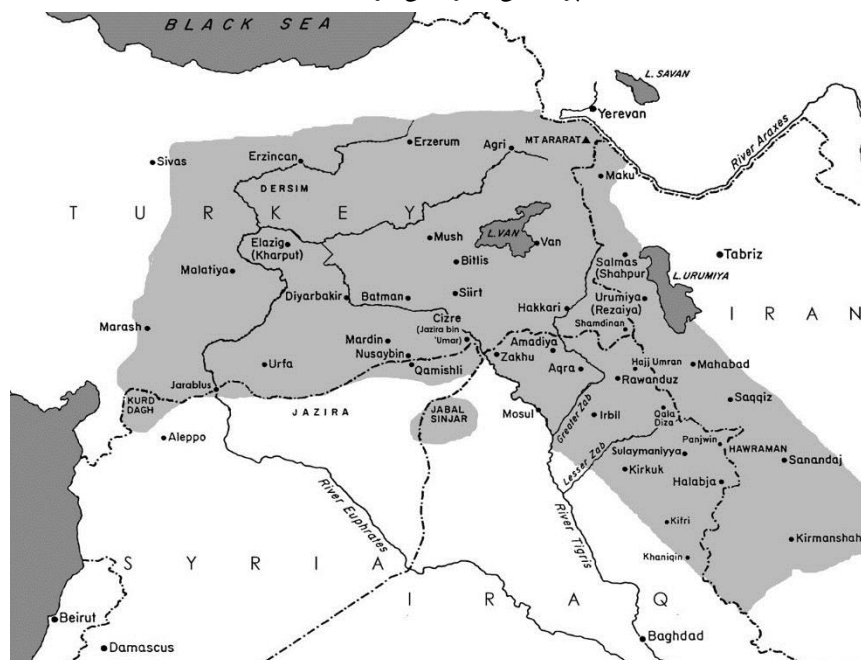
دو نیروی پیوندبخش اجتماعی نیز وجود دارند که زمینه مداخله ترکیه در سوریه را مهیا ساختند. نیروی اول کردهایی هستند که در دو سوی مرز دو کشور ساکن هستند. کردهای سوری در مرز ترکیه و در نوار باریکی ساکن هستند که از قامشلی در شرق تا کرد داغ در غرب کشیده شده است (نقشه شماره ۲). نیروی دوم نیز پناهندگان سوری هستند که با شروع جنگ داخلی به ترکیه فرار کردند و با شدت گرفتن بحران بر تعداد آن‌ها افزوده گردید. بر اساس گزارش‌های

¹ The Seljuk Brigade

² Levant Quartet

سازمان ملل در فاصله سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۶، ۱۹۰ هزار سوری در درگیری‌ها کشته شدند و ۳/۲ میلیون نفر از جمعیت این کشور به کشورهای همسایه گریختند. بیش از ۱/۷ میلیون از این پناهندگان سوری در ترکیه مستقر شدند. ترکیه در اوایل سال ۲۰۱۵ بیش از ۵ میلیارد دلار صرف این پناهندگان کرد. جامعه بین‌المللی نیز تنها بازپرداخت ۳ درصد از این هزینه‌ها را تقبل نمود (Zahra, 2017: 36).

نقشه ۲- پراکندگی جغرافیایی کردها در خاورمیانه

منبع: Tejel, 2008

عربستان نیز در جریان بحران سوریه بنا به پیوندهای سیاسی-ایدئولوژیک، مؤتلفان طبیعی و مذهبی چندی داشت که دستاویز ورود این کشور به بحران شدند. عربستان از آغاز بحران همچون ترکیه به حمایت از ارتش آزاد سوریه به مثابه مؤتلفی طبیعی پرداخت (O'Bagy, 2013). همچنین در کنار این مؤتلف طبیعی از مؤتلفان مذهبی بنیادگرا نیز بهره‌برداری نمود. مؤتلفان مذهبی عربستان در سوریه یا نیروهای نیابتی این کشور در قالب چهار گروه سازماندهی شده‌اند:

۱. جیش الاسلام (لواء الاسلام یا بریگارد اسلام سابق) (Frolovskiy & Semenov, 2022).
۲. احرار الشام: عربستان از ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۸م حامی سرسخت این گروه بود (Steinberg, 2016: 5). با ادغام احرار الشام در حرکت نورالدین زنگی و تشکیل جبهه تحریر سوریه

و بنا به مقتضیات بین‌المللی لازم برای تحقق چشم انداز ۲۰۳۰، عربستان از حمایت‌های خود از این گروه کاسته است.

۳. جیش الفتح: جبهه النصره مهم‌ترین گروه نیابتی عربستان در روزهای آغازین جنگ سوریه بود. این گروه به همراه گروه‌های شبه‌نظامی دیگر در سال‌های بعد در هم ادغام شدند و جیش الفتح را تأسیس کردند. این گروه با پیوستن گروه‌های دیگر در سال ۲۰۱۷ تغییر نام داد و اکنون به هیئت تحریر شام شناخته می‌شود.

۴. جبهه جنوب: گروه‌های بزرگ نیابتی عربستان در سوریه عمدتاً در مناطق شمالی و شرقی این کشور مستقر بوده‌اند. عربستان برای پوشش دادن مناطق جنوبی دست کم ۴۹ گروه شورشی مانند بریگارد شیرهای سنت^۱، عقاب‌های جنوب^۲ و... را به تشکیل این جبهه ترغیب نمود (See: Phillips, 2020).

با وجود اینکه عربستان به سبب خصومت تاریخی با دولت چپ‌گرای سوریه هیچ‌گاه پیوندهای اقتصادی چندانی با این کشور نداشته است، اما اشتراکات مذهبی و قبیله‌ای بسیاری با جوامع محلی سوریه دارد. مهم‌ترین نقطه پیوندبخش این جوامع با عربستان این است که اکثریت جمعیت سوریه را اهل سنت تشکیل می‌دهند؛ این در حالی بود که دولت سوریه در زمان بشار اسد در کنترل علویان قرار داشت. همین عامل هم باعث گردید که بخش عظیمی از متشرعین سوریه به عربستان به عنوان حامی اهل سنت بنگرند (آریایی راد و همکاران، ۱۴۰۲) (نک: Aryairad & et al, 2023). جدای از این، برخی قبایل سوریه پیوندهای خونی با عربستان دارند. در این زمینه به صورت مشخص می‌توان به چهار قبیله مهم اشاره کرد:

۱. شَمَر: کنفدراسیون بزرگ قبیله‌ای که در قرن ۱۷م از شبه‌جزیره عربستان به سوریه و عراق مهاجرت کردند. این قبیله در روستاهای استان حسکه، تل حمیس، حومه رقه و دیرالزور سکونت دارند. با کشف نفت در عربستان تعداد زیادی از آن‌ها برای بهره‌مندی از این ثروت دوباره به آنجا مهاجرت کردند. با این حال، بسیاری از آن‌ها همچنان بین عربستان و سوریه در رفت و آمد هستند و تابعیت دو کشور را دارند.
۲. اَلجَبور: مردمان این قبیله در استان حسکه و شهر حسکه سکونت دارند و رهبر آن‌ها شیخ عبدالعزیز المصلحت از بستگان ملک عبدالعزیز پادشاه سابق عربستان بود.

^۱- اسود السنه

^۲- نسور الجنوب

۳. عَزَبَه: اینان نیز همچون شمّری‌ها برای بهره بردن از رونق نفتی به عربستان بازگشتند و به رغم کاهش جمعیتشان در سوریه، همچنان به آنجا رفت و آمد دارند. رهبر آنها شیخ محمد مزید ترکوانی شهروند عربستان و ساکن ریاض است و یکی از چهره‌های برجسته اپوزیسیون سوریه به شمار می‌رود.

۴. نُعیم: این قبیله در استان‌های قنيطرة، درعا و حاشیه دمشق ساکن هستند و حضور چشمگیری در روستاهای اطراف حمص و ادلب دارند. رضوان الطحان، شیخ آنها در قنيطرة، پیشتر نماینده پارلمان بود که پس از شروع ناآرامی‌ها از دولت جدا و به عربستان پناهنده شد. وی نقش مهمی در تلاش برای دستیابی به توافق میان دولت با گروه‌های مختلف شورشی در مناطق روستایی دمشق و قنيطرة ایفا کرد (Dukhan, 2019: 7-11).

عربستان از دهه ۱۹۵۰ این قبایل را به تقابل با دولت تحریک می‌کرد و از دهه ۱۹۹۰ بر میزان و سطح تلاش‌های خود برای گسترش وهابیت در میان آنها افزود. در جریان جنگ داخلی سوریه نیز کوشید از این پیوندهای خونی برای ایجاد شکاف در نفوذ ترکیه و اخوان المسلمین استفاده کند. از آنجا که شورای قبایل عرب سوری که در استانبول برگزار شد تحت نفوذ اخوان المسلمین بود، عربستان و اردن از شورای قبایلی دیگری در امان در دسامبر ۲۰۱۲ حمایت کردند؛ شورایی که این چهار قبیله کنترل آن را در دست داشتند (Dukhan, 2019: 136).

۵- زمینه‌های مداخله ترکیه و عربستان در لیبی

اخوان المسلمین مهم‌ترین نقطه اتصال ترکیه با جامعه سیاسی لیبی است. این گروه همچون سایر گروه‌های اسلام‌گرای سنی نگاه مثبتی به خلافت عثمانی به مثابه نهاد سیاسی مطلوب دارد. ترکیه نیز با استفاده از این نقطه مشترک از دهه ۲۰۱۰م به حمایت از این گروه در جریان تحولات بهار عربی در لیبی پرداخت. این حمایت باعث گردید که حتی پس از سقوط قذافی و تشکیل دولت توافق ملی (GNA) به حمایت از آن در برابر مجلس النواب^۱ و ارتش ملی لیبی (LNA) پردازد؛ صرفاً به این دلیل که اخوان المسلمین حامی دولت توافق ملی بود. اما از ورود به درگیری نظامی میان این دو احتراز می‌ورزید. این وضعیت در سال ۲۰۱۹ با تهاجم نظامی جدی ارتش ملی لیبی به دولت توافق ملی تغییر کرد. دولت توافق ملی برای پاسخ به این حمله، خواهان حمایت نظامی ترکیه شد. ترکیه نیز از این فرصت برای محکم کردن جای پای خود در مدیترانه و شمال آفریقا و تأکید بر دعاوی خود در مورد منابع سرشار مدیترانه شرقی استفاده کرد و به حمایت نظامی از دولت توافق ملی پرداخت. اردوغان مداخله نظامی را فرصتی برای گسترش اقتصادی شرکت‌های

^۱ House of Representatives (HoR)

ترک در لیبی (همچون روند مشابه در سوریه) در نظر می‌گرفت. در این راستا، ترکیه و دولت توافق ملی در نوامبر ۲۰۱۹ دو توافقنامه را به امضاء رساندند که همکاری نظامی-امنیتی موضوع توافقنامه اول و تعیین مرزهای دریایی دو کشور موضوع توافقنامه دوم بود. در ادامه، پارلمان ترکیه در ژانویه ۲۰۲۰ آن‌ها را تأیید کرد. بر اساس همین توافقنامه‌ها نیز مشاورین نظامی و آموزشی ترکیه راهی لیبی شدند و ترکیه تسلیحات موردنیاز دولت وفاق ملی را که در این زمان در محاصره بود در اختیار آن‌ها گذاشت (Quamar, 2020: 599).

اما مهم‌تر از اتصالات سیاسی ایدئولوژیک، پیوندهای فرهنگی-اجتماعی ترکیه با محیط داخلی لیبی است. لیبی پایگاه اصلی عثمانی برای کنترل منطقه ماوراء صحرائی آفریقا به شمار می‌رفت. حضور چند سده‌ای ترک‌ها نه تنها پیوندهای مذهبی آن‌ها با این منطقه را محکم‌تر ساخت، بلکه مهاجرت گروه‌هایی از ترکان به لیبی در ترکیب جمعیتی این منطقه نیز تغییراتی ایجاد کرد. این اقلیت قومی در لیبی به کول اوغلو (به ترکی) یا کراغله (به عربی) مشهور هستند. شهر مصراته کانون اصلی قدرت کول اوغلوها در لیبی است؛ شهری که از اهداف نظامی ارتش لیبی بود و ژنرال حفتر به صورت حساب شده به آن‌ها حمله می‌کرد (dailysabah, 24 january2020). ترکیه همچنین پیوندهای اقتصادی دیرپایی با لیبی داشته است. این کشور پیش از بهار عربی سرمایه‌گذاری‌های گسترده‌ای در صنایع هیدروکربوری لیبی صورت داد. با سقوط قذافی و منازعه طرفین درگیر بر سر کنترل منابع نفتی، منافع ترکیه نیز به خطر افتاد (Quamar, 2020: 599). این عامل در کنار عوامل سیاسی-ایدئولوژیک، یکی از مهم‌ترین علل پاسخ مثبت ترکیه به درخواست حمایت نظامی دولت توافق ملی بود.

اتصالات عربستان در لیبی به اندازه ترکیه مستحکم نبوده‌اند و در جریان جنگ داخلی در این کشور نیز این ابزارهای نفوذ در جریان تحولات ضعیف‌تر شدند. در اینجا نیز همچون سوریه، گروه‌های سلفی مهم‌ترین اتصالات سیاسی-ایدئولوژیک عربستان با محیط بحران بوده‌اند؛ اما عربستان بنا به ملاحظات اقتصادی که پیشتر از آن‌ها سخن به میان آمد، ترجیح داد از آن‌ها استفاده نکند. قطر به مثابه حامی بین‌المللی، جایگزین عربستان برای این گروه‌ها گردید. با این حال قطر نیز در رقابت با ترکیه نتوانسته است نقش حامی اول این گروه‌ها را ایفا نماید. از نظر اقتصادی نیز دشمنی آشکار دولت چپ‌گرای قذافی با عربستان و فاصله جغرافیایی، مجالی برای حضور اقتصادی این کشور در لیبی فراهم نساخت. حضور اخیر عربستان در بحران لیبی را می‌توان تلاشی برای بهره‌مندی از فرصت‌های بالقوه ژئواکونومیک کشور اخیر تلقی کرد؛ فرصت‌هایی که در چشم‌انداز ۲۰۳۰ تعریف شده‌اند. افزون بر این موارد، برخلاف سوریه، قبایل عرب ساکن در لیبی اصالت عربستانی ندارند و بخش زیادی از آن‌ها یعنی آمازیغ‌ها نیز در اصل عرب تبار نیستند و صرفاً

به عربی تکلم می‌کنند. بنا به این مورد، حضور جسته و گریخته عربستان در بحران لیبی را می‌توان گونه‌ای سبک و سنگین کردن امکان افزایش نفوذ در کشور اخیر قلمداد کرد.

نتیجه‌گیری

داده‌های پژوهش نشان می‌دهند که دو بحران سوریه و لیبی در محیط ساختاری تا حدی یکسان رخ داده‌اند. در هر دو محیط، ایالات متحده به عنوان ابرقدرت مسلط در ساختار برای کاستن از هزینه‌های خود، سعی کرده است مسئولیت هزینه‌های تأمین امنیت منطقه را به قدرت‌های منطقه‌ای همسو واگذار کند. مشکلی که در این بین وجود دارد این است که هر کدام از دو قدرت منطقه‌ای همسو یعنی ترکیه و عربستان، براساس منطق بیشینه‌سازی قدرت خویش عمل کرده‌اند که راهنمای این منطق نیز ژئواستراتژی آن‌ها بوده است. پیشبرد ژئواستراتژی نیز به نوبه خود مستلزم به کارگیری اتصالات هر کدام از این دو با دو محیط بحران یاد شده بوده است.

افزون بر این، داده‌های پژوهش حکایت از آن دارند که سوگیری‌های ژئواستراتژیک عربستان و ترکیه باعث گردیده است شامات و شمال آفریقا جایگاه متفاوتی در سیاست خارجی این دو داشته باشند. این سوگیری‌ها عمدتاً ریشه‌هایی تاریخی دارند. همین ریشه‌های تاریخی نیز به نوع و سطح نفوذ متفاوت ترکیه و عربستان در شامات و شمال آفریقا شکل بخشیده و همچنین ابزارهای نفوذ ناهمسان آن‌ها در محیط داخلی دو بحران را فراهم آورده‌اند. در جداول ۳ و ۴ کوشیده‌ایم ضمن دسته‌بندی شباهت‌ها و تفاوت‌های سیاست خارجی دو کشور در دو زمین بازی یادشده، ریشه‌های این شباهت‌ها و تفاوت‌ها را نیز یادآور شویم.

جدول ۳- تفاوت‌ها و شباهت‌های سیاست خارجه ترکیه و عربستان در سوریه

منابع تفاوت	منابع شباهت	
-	۱- پر کردن خلأ قدرت ناشی از خروج آمریکا از خاورمیانه ۲- سیاست مشترک دو دلت در زمینه کاهش نفوذ روسیه و ایران در سوریه	محیط ساختاری بحران
۱- همسایگی ترکیه با سوریه و جایگاه رده اول این کشور در ژئواستراتژی ترکیه برخلاف جایگاه رده دوم سوریه در ژئواستراتژی عربستان	۱- رویکرد تاریخی فرهنگی به سوریه ۲- سوریه به مثابه فرصتی مشترک برای اعمال فشار به ایران، روسیه و اسرائیل	ژئواستراتژیک
۱- پیوندهای اقتصادی قدرتمند ترکیه با سوریه برخلاف پیوندهای اقتصادی ضعیف عربستان با این کشور ۲- حمایت عربستان از قبایل سوری عربستانی تبار ۳- حمایت ترکیه از ترکمانان	۱- حمایت مشترک از گروه‌های سلفی	اتصالات

۴- اهمیت کردها در سیاست خارجی ترکیه و کم‌اهمیت بودن آنها در سیاست خارجی عربستان	
---	--

به نظر می‌رسد به رغم منابع تمایزبخش سیاست خارجی دو کشور در سوریه، حضور رقباتی مشترک منطقه‌ای و فرمانطقه‌ای، نگاه تاریخی- فرهنگی به سوریه، تفاوت جایگاه رده اول سوریه در سیاست خارجی ترکیه برخلاف جایگاه رده دوم آن در سیاست خارجی عربستان و اتصالات سیاسی- ایدئولوژیک مشترک یعنی گروه‌های سلفی، باعث گردیدند که دو کشور در بحران سوریه به همکاری با هم بپردازند. همچنین به نظر می‌رسد که عدم رقابت دو کشور بر سر منابع نفوذ دیگر یعنی گروه‌های نژادی و قدرت کمتر آنها در قیاس با گروه‌های سلفی و تفاوت سطح پیوندهای اقتصادی نیز به نوبه خود مسبب تقویت همگرایی ترکیه و عربستان در بحران سوریه شدند.

جدول ۴- تفاوت‌ها و شباهت‌های سیاست خارجه ترکیه و عربستان در لیبی

منابع تفاوت	منابع شباهت	
۱- نگرانی آمریکا در باب افزایش قدرت ترکیه در مدیترانه شرقی ۲- حضور روسیه در لیبی به ضرر ترکیه و به نفع عربستان ۳- هراس از اعاده نفوذ تاریخی و سنتی ترکیه در شمال آفریقا	۱- پر کردن خلأ قدرت ناشی از خروج آمریکا از خاورمیانه	محیط ساختاری بحران
۱- تفاوت جایگاه و اهمیت لیبی در سلسه مراتب ژئواکونومیک ترکیه و عربستان	-	ژئواستراتژیک
۱- تسلط اخوانی‌ها به‌عنوان متحد سنتی ترکیه بر جریان اسلام سیاسی در لیبی و تشکیل دولت وفاق ملی و ضعف سلفی‌های همسو با عربستان در محیط بحران ۲- رو در رو شدن متحدان آن دو دولت در محیط بحران یعنی دولت وفاق ملی و ارتش ملی لیبی ۳- فقدان پیوندهای قبایلی میان عربستان و قبایل لیبیایی برخلاف پیوندهای ترکیه با کراغله ۴- حضور ترکیه در اقتصاد لیبی و کم‌رنگ بودن پیوندهای اقتصادی عربستان با این کشور	-	اتصالات

اما همان‌گونه که در جدول ۴ نیز مشاهده می‌شود، به رغم برخی شباهت‌ها در محیط ساختاری حاکم بر بحران لیبی با بحران سوریه، تفاوت‌های چشمگیری میان اقتضانات ساختاری این دو نیز وجود دارند. نگرانی آمریکا در باب افزایش نفوذ ترکیه در مدیترانه شرقی و اعاده نفوذ دوران عثمانی در شمال آفریقا باعث شده است چندان تمایلی به احاله مسئولیت‌های خود به ترکیه نداشته باشد. ضمن اینکه حضور قدرت فرمانطقه‌ای دیگر یعنی روسیه در لیبی به ضرر منافع ترکیه و به نفع

عربستان است. اما نکته مهم تر اینکه تقریباً هیچ نقطه مشابهی میان سوگیری‌های ژئواستراتژیک دو کشور در لیبی وجود ندارد. دلیل این امر نیز به جایگاه متفاوت لیبی در منافع ژئواکونومیک دو دولت بازمی‌گردد. در حوزه اتصالات نیز دو دولت تقریباً هیچ ابزار اعمال نفوذ مشابهی در محیط بحران نداشته‌اند و همین عامل هم به واگرایی بیشتر آن دو انجامیده است. بنابراین برخی تمایزها در محیط ساختاری بحران و فقدان نقاط مشترک ژئواستراتژیک و ابزارهای اعمال نفوذ باعث گردید که عربستان و ترکیه در بحران لیبی برخلاف بحران سوریه در مقابل یکدیگر قرار گیرند.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هر گونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- احمدی نژاد، حمید؛ قیطاسی، سجاد و پیرانی، شهره. (۱۴۰۲). شکل‌گیری منطقه زوپا بین ایران و ترکیه در بحران سوریه. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۰(۴)، ۹۰-۱۱۱. doi: 10.27834/CSIW.2312.1327.4.31.2
- آریایی راد، حسن رضا؛ شجاعی، رضیه؛ و شاکری، رضا. (۱۴۰۲). بررسی بسترهای شکل‌گیری بحران در سوریه از منظر نظریه محرومیت نسبی. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۹(۳)، ۶۸-۵۱. doi: 10.2783.4999/CSIW.2306.1254.3.26.3

Translated References to English

- Ahmadinejad, H. , Gheytasi, S. and Pirani, S. (2024). The Formation of the Zone of Possible Agreement (ZOPA) between Iran and Turkey in the Syrian Crisis. *Crisis Studies of the Islamic World*, 10(4), 90-111. doi: 10.27834/CSIW.2312.1327.4.31.2[In Persian]
- Al-Hilu, K. (2021). *The Turkish intervention in Northern Syria: one strategy, discrepant policies*. European University Institute.
- Aryairad, H. R. , shojaei, R. and Shakeri, R. (2023). Investigating the foundations of the crisis in Syria from the perspective of the theory of relative deprivation.. *Crisis Studies of the Islamic World*, 9(3), 51-68. doi: 10.2783.4999/CSIW.2306.1254.3.26.3[In Persian]
- Bosker, M., & De Ree, J. (2014). Ethnicity and the spread of civil war. *Journal of Development Economics*, 108, 206-221.
- Brill, H. (1985). Political Geography, Geopolitics, Geostrategy: An Attempt at Systematization. *Strategic Studies*, 8(2), 86-98.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik derinlik*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Del Miño, P. G., & Martínez, D. H. (2019). The Salman doctrine in Saudi Arabia's foreign policy: Objectives and the use of military forces. *Brazilian Journal of Strategy & International Relations*, 8(16), 106-128
- Dukhan, H. (2018). *State and tribes in Syria: Informal alliances and conflict patterns*. Routledge.
- Frankel, J. (1963). *The making of foreign policy: an analysis of decisionmaking*. London: Oxford University Press.

- Frolovskiy, D., & Semenov, K. (2022). Evolution of the Sunni Political Islam in Syria. In *Rethinking the Religious Factor in Foreign Policy* (pp. 239-254). Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Gürçan, E. C. (2021). A Neo-Mahanian Reading of Turkey and China's Changing Maritime Geopolitics. *BRIQ Belt & Road Initiative Quarterly*, 2(1), 23-35.
- Kaplan, M. A. (1957). *System and process in international politics*. London: Wiley.
- Lantis, J., & Beasley, R. (2017). Comparative foreign policy analysis. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*.
- McClelland, C. A. (1966). *Theory and the international system*. New York: Macmillan.
- McGowan, P., & Shapiro, H. B. (1973). *The comparative study of foreign policy: a survey of scientific findings*. Sage publications.
- Mearsheimer, John. (2012). *The Tragedy of Great Power Politics*. Translated by Gholamreza Chegeni-zade. Tehran: International and Political Office of Foreign Ministry.
- Morgenthau, H. (1960). *Politics among nations*. New York: Knopf.
- Mumford, A. (2013). *Proxy warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Mustafa, A. (2015). The Turkmen Reality in Syria. *ORSAM Review of Regional Affairs*, 27, 3.
- O'Bagy, E. (2013). *The free Syrian army*. Washington, DC: Institute for the Study of War.
- Popescu, N & Secieru, S. (2022). *Russia's return to the Middle East*. Translated by MohammadHossein Fazel-Zarandi. Tehran: Saless.
- Quamar, M. M. (2020). Turkey and the regional flashpoint in Libya. *Strategic Analysis*, 44(6), 597-602.
- Rashid, Y. (2023). Informal international organizations (IOs) and growing geoeconomic cooperation: the case of I2U2. *Türkiye İnan Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 30-46.
- Regan, P. M. (2000). *Civil wars and foreign powers: Outside intervention in intrastate conflict*. MI: University of Michigan Press.
- Rosecrance, R. N. (1963). *Action and Reaction in World Politics International Systems in Perspective*. Boston: Little Brown.
- Rosenau, J. N. (1984). A pre-theory revisited: World politics in an era of cascading interdependence. *International Studies Quarterly*, 28(3), 245-305.
- Satloff, R., Lustick, I. S., Karlin, M., & Cofman Wittes, T. (2019). Commitment Issues: Where Should the US Withdrawal From the Middle East Stop. <https://cjc.georgetown.edu/news/commitment-issues-where-should-the-u-s-withdrawal-from-the-middle-east-stop/>.
- Snyder, R.C., Bruck, H.W., Sapin, B. (2002). Decision-Making as an Approach to the Study of International Politics. In: *Foreign Policy Decision-Making (Revisited)*. Palgrave Macmillan, New York.
- Steinberg, G. (2016). *Ahrar al-Sham: The " Syrian Taliban"*. *Al-Nusra ally seeks partnership with West* (No. 27/2016). SWP Comments.
- Taşpınar, Ö. (2011). The three strategic visions of Turkey. *US-Europe Analysis Series*, 50, 1-5.
- Tejel, J. (2008). *Syria's Kurds: history, politics and society*. Routledge.
- Yüksel, E. (2019). Strategies of Turkish proxy warfare in northern Syria. *CRU Report*, 1-24.

Zahra, R. F. (2017). Securitization and De-securitization: Turkey-Syria Relations since the Syrian Crisis. *Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies*, 11(2), 27-39.